

Nina Braadland

TEGN-TIL-TALE

– FOR ALLE

En vei til talespråket

2. utgave

GYLDENDAL
AKADEMISK

NINA BRAADLAND

TEGN-TIL-TALE – FOR ALLE

EN VEI TIL TALESPRÅKET

2. utgave

GYLDENDAL
AKADEMISK

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2005

2. utgave

ISBN 978-82-05-46392-9

Omslagsfoto: Elise Sotberg: Lena 2 år i samspill med sin bror, Ola.

Omslagsdesign: Gyldendal Akademisk

Layout: Laboremus Prepress AS og Modest Design

Sats: Laboremus Prepress AS

Brødtekst: Minion 10,5/15 pkt

Tegnspråktegningene av Sigrid G. Holm er hentet fra Anne Bakken: Barnas tegnordbok 1 og 2. Gjengitt med tillatelse fra Designtrykkeriet AS, Bergen.

Figuren på side 71 er tatt fra *Ordboken* av Moriggi mfl. © Aschehoug.

Bilde og figurene på side 75 er tatt fra *Klart jeg kan!* av Lillevik © Eide forlag.

Foto side 134: Finn Eirik Strømberg / Aftenposten / SCANPIX

Alle henvendelser om boken kan rettes til

Gyldendal Akademisk

Postboks 6730 St. Olavs plass

0130 Oslo

www.gyldendal.no/akademisk

akademisk@gyldendal.no

I første utgave har forfatteren fått støtte fra Norsk forbund for psykisk utviklingshemmede/ Trond Bjerknes' fond og i andre utgave har forfatteren fått støtte fra

Det faglitterære fond.

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven

eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR,

interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i

strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og

inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord til første utgave

Min datter Lena har Downs syndrom. Hun ble født i oktober 1986. Uten henne hadde ikke denne boka blitt til. Jeg har nå skrevet den boka jeg ikke fant da Lena ble født – nemlig ei bok om hvordan språkutviklingen hos små barn med funksjonshemninger kan styrkes.

Etter fødselen ga en jordmor på fødeklubben meg et avisutklipp med et intervju med den svenske språkforskeren Iréne Johansson. Johansson har gjennomført et stort forskningsprosjekt for barn med Downs syndrom. Gjennom et stimuleringsprogram, som blant annet la vekt på bruk av tegnspråk allerede fra det første leveåret, kunne hun vise til oppsiktsvekkende resultater. Et slikt opplegg fikk vi i Lenas familie lyst til å prøve.

For å lære mer om tegn-til-tale begynte jeg å studere anvendt språkvitenskap. Gjennom studier og praktisk erfaring fra hjem og barnehage har jeg utviklet en metode for bruk av tegn-til-tale. Ved å bruke denne metoden kan man øke barnets evne til samspill og

kommunikasjon. Det legger grunnlag for en positiv utvikling av språket, som igjen er viktig for hele barnets utvikling.

Boka er en personlig beretning og en fagbok. Jeg har valgt en slik form fordi jeg mener at alle – foreldre og fagfolk – må ha en felles plattform. Vi må ha noe felles og kunne snakke det samme språket for at det barnet det gjelder, skal kunne utvikle seg på best mulig måte.

Selv ser jeg dessuten boka som et innlegg i debatten om og gjennomføringen av en normaliseringsprosess i samfunnet. Alle barn skal nå få likeverdige tilbud. De skal få gå i vanlige barnehager og skoler. Funksjonshemmete skal ikke lenger samles i spesialskoler og institusjoner. Gjennom å beskrive Lenas erfaringer og utvikling hjemme og i barnehagen har jeg prøvd å vise hvilke muligheter som finnes.

Arbeidet med denne boka har strukket seg over tre år. I denne perioden har jeg hatt atskillige samtaler og diskusjoner med mange mennesker. En takk til hver og en som har kommet med ideer og forslag, og som har lest gjennom mindre eller større deler av manuskriptet. Denne boka er et resultat av små og store bidrag fra familie, venner, foreldre til barn med Downs syndrom, barnehageansatte og fagfolk.

Trondheim, mai 1993

Nina Braadland

Forord til andre utgave

Siden første utgave av boka kom ut, er Lena blitt myndig og går på videregående skole. Jeg fortsatte mine studier fram til avsluttet hovedfag i barns kommunikative utvikling og arbeider nå som høskolelektor ved Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST), avdeling for sykepleie.

Fra 1993 og fram til i dag har det skjedd ganske store forandringer både i samfunnet og med bruken av tegn-til-tale. Dette har jeg tatt hensyn til i denne utgaven av boka. Samtidig har jeg beholdt mye av det gamle som er like gyldig i dag som den gang. Det jeg forteller om egne erfaringer og om Lena, har jeg valgt å beholde i sin opprinnelige form. Dette er en del av en historie om oss som familie og om bruk av tegn-til-tale i Norge. Da jeg arbeidet med første utgave av boka, visste jeg ikke helt hva jeg skulle kalle denne måten å kommunisere på. Jeg bestemte meg for tegn-til-tale som et begrep, et ord. Det skulle ikke bare handle om en utvikling fra bruk av tegn til bruk av tale. Det er jo så mye mer. Norsk språkråd ble koblet inn for å godkjenne skrivemåten. De sammenliknet begrepet med «munn-til-munn-metoden».

FORORD TIL ANDRE UTGAVE

Det er et ord som handler om mye mer enn noe som kommer fra én munn til en annen som en livredningsmetode.

Trondheim, september 2005

Nina Braadland

Innhold

DEL 1	13
KAPITTEL 1 INNLEDNING	14
KAPITTEL 2 SPRÅK – IKKE BARE PRAT	17
Tale, kroppsspråk og skrift	18
Tegnspråk	20
Kunstneriske uttrykk	22
Når kommunikasjonen blir vanskelig	23
Livets språkskole starter tidlig	25
Åtte temaer for godt samspill	28
KAPITTEL 3 TEGN-TIL-TALE I SAMSPILL MED ANDRE	31
Trygghet	31
Formidling	32
Til hverdagsbruk	32
Forsterking av samspillet	32
Understreking av talespråket	33
Evnen til å lytte	33

INNHold

Uttrykk av følelser	34
Virkelighetsnære tegn	34
Flere sanser i bruk	35
Å «gjøre» språket	36
Inspirasjon til kreativitet	36
 KAPITTEL 4 TEGN-TIL-TALE I BRUK	 38
Valg av tegn	40
Tegnenes innhold	41
Hvilke tegn er lettest å lære?	42
De fire fasene	50
Oppstartingsfasen	50
Overgangsfasen	55
Oppfølgingsfasen	60
Opphørsfasen	65
Med tegn-til-tale inn i skolen	67
Tidsbegrep	68
Mengdeforståelse	69
Romforståelse	70
Sanger med tegn	72
Datateknologi med nye muligheter	72
 DEL 2	 77
 KAPITTEL 5 MULIGHETENES TIDSALDER	 78
Et barn blir født – året er 1986	80
Det første døgnnet i Lenas liv	81
Foreldres motsetningsfylte hverdag	82
Skolerettssaken	84
Oppstart med tegn-til-tale	85

KAPITTEL 6 OM BARN MED DOWNS SYNDROM	87
Barn med utviklingsmuligheter – året er 2005	88
Medfødte trekk som har betydning for språkutviklingen	89
Samspill, språk og læring	92
Med lyst til å lære	93
 KAPITTEL 7 TEGN-TIL-TALE GJENNOM FLERE TIÅR	 95
Iréne Johanssons språkprosjekter i Sverige	96
Makaton-programmet i England	97
Bobby fra USA	98
Sara fra Hommelvik	101
Øyvind fra Bodø	103
En students møte med Thea & co. i Trondheim	105
 KAPITTEL 8 LENA HJEMME OG I BARNEHAGEN (1986–1994)	 107
De første årene	108
Lenas språkutvikling	113
Lena i barnehagen	116
Løftet på Møllenberg	116
Spesialpedagogens rolle	119
Hagen på Møllenberg	128
 KAPITTEL 9 LENA I SKOLE OG FRITIDSAKTIVITETER	 130
1996: Barneskolen	131
2004: Videregående skole	132
Fritidsaktiviteter	133
 KAPITTEL 10 EN MORS REFLEKSJONER	 134
Tegn-til-tale for alle?	135
Våre sanselige liv	136
 LITTERATUR	 139
OVERSIKT OVER TEGNILLUSTRASJONER	142

Del 1

Innledning

Bruk av tegn-til-tale kan styrke samspillet mellom mennesker. Barn med ulike spesielle behov kan ha ekstra god nytte av dette. Mange barn som er født med ulike syndromer, autisme, cerebral parese eller barn som «bare» har samspillproblemer har brukt tegn-til-tale sammen med sine nærpersoner. Tegn-til-tale har blitt mye mer vanlig å bruke enn da første utgave av boka kom ut i 1993. Den gangen brukte jeg ganske store deler av boka til å argumentere for at tegn-til-tale var en god måte å tilnærme seg barn på, at det ikke var skadelig. Mye av den diskusjonen har jeg utelatt i denne utgaven.

Flere og flere barn får påvist hørselsnedsettelse allerede ved hørselstesting på fødselsklinikken. Ganske mange barn som før ville blitt sterkt hørselshemmet eller helt uten hørsel, får operert inn et elektronisk hjelpemiddel i øret slik at de kan høre bedre. Dette kalles Cochlea implantat (CI). Mange av disse barna vil fortsatt ha noe nedsatt hørsel og kan dra nytte av tegn som støtte til talen. Flere av de som arbeider med disse barna har brukt boka om tegn-til-tale.

I løpet av et tiår skjer det endringer i språket, bruk av ord og uttrykk. Ny kunnskap, forskning og nye politiske målsettinger påvirker språkbruken og innholdet i ordene. I 1993 skrev jeg at tegn-til-tale var en metode. Nå kaller jeg det samme kapitlet for tegn-til-tale i bruk. Innholdet og hensikten med tegn-til-tale har ikke endret seg, men nye eksempler er flettet inn i den gamle teksten. Jeg skrev også at boka var et innlegg i gjennomføringen av en normaliseringsprosess i samfunnet. Mye har skjedd på dette området i de årene som har gått. Begreper som normalisering og integrering i samfunnet brukes ikke så mye i forbindelse med mennesker med ulike typer funksjonshemninger. Nå brukes begreper som det å være del av et inkluderende fellesskap, den inkluderende skole, inkluderende arbeidsliv og idrett for alle. Kort sagt – et samfunn for alle der forskjellighet blir verdsatt som en ressurs. Da blir det nødvendig å fjerne de barrierene som hindrer enkeltmennesker å delta på de samme aktivitetene på de samme stedene som andre. Barrieren kan være fysiske hindringer som hemmer personen i å komme fram dit det foregår spennende aktiviteter. Det kan gjelde et barn som er avhengig av rullestol for å forflytte seg. Barrieren kan også handle om hvordan hverdagsaktivitetene organiseres både i barnehagen, skolen og i fritidsaktiviteter. Blir aktivitetene lagt til rette slik at alle kan delta «under samme tak» med sine individuelle forutsetninger, eller blir noen tatt ut av fellesskapet for å gjøre spesielle ting? Dette vil jeg belyse nærmere med bruk av tegn-til-tale som eksempel. Hvis et barn trenger å bruke tegn-til-tale for å bli bedre i sitt samspill med andre, blir det ganske selvmotsigende å ta barnet ut fra barneflokken for å trene på dette. Hvis man derimot tar tegn-til-tale i bruk blant alle barna i barnehagegruppen, blir det en naturlig og morsom aktivitet som kan fungere inkluderende. Dette er noe av bakgrunnen for at tittelen på denne boka er endret til *Tegn-*

til-tale – for alle. Dette har jeg utdypet nærmere i et nytt kapittel om tegn-til-tale i samspill med andre. Samspill med andre må preges av lyst og glede, samtidig som det må være meningsfylt og nyttig i hverdagens gjøremål og menneskets utvikling. Da bør det være hovedfokus på *mening* ikke bare *trening*. Da vil samspill med andre jevnaldrende være viktigere enn enetimer med en spesialist.

At bruk av tegn er morsomt og berikende for alle barn, får jeg stadig bekreftelse på. Når jeg leker med mitt barnebarn på 2 år, bruker jeg av og til tegn-til-tale. Han lærer tegnene fort og fryder seg. Lenas jevnaldrende er nå nesten voksne, og husker godt hvordan de lærte tegn i barnehagen på Møllenberg. Foreldrene deres snakker fortsatt om hvor heldige deres barn var som fikk denne kunnskapen i barnehagen. Jeg håper at kunnskap om tegn-til-tale kommer inn i grunnutdanningene til førskolelærere og lærere og andre som arbeider i barnehager og skoler. Jeg vet at boka har vært brukt flittig i mange barnehager og hjem, men i utdanningssystemet har den ofte havnet i spesialpedagogikken.

I årene etter 1993 har datateknologien utviklet seg mye. Tegn-til-tale kan bli lettere å praktisere fordi tilgjengeligheten av tegn er bedre, og det kan bli lettere å systematisere tegnbruken.

Jeg håper denne boka inspirerer dere til å komme i gang med tegn-til-tale. Da vil dere få et rikere og morsommere språk å bruke. Slik jeg ser det er tegn-til-tale en utdyping og «dramatisering» av talespråket. Det vil være fint å bruke for alle og ekstra fint for enkelte som har spesielle behov.

Den første delen av boka er ganske generell selv om jeg nevner eksempler fra egen erfaring med bruk av tegn-til-tale. Den andre delen av boka bærer mer preg av en personlig beretning og handler mer om barn med Downs syndrom spesielt.

Språk – ikke bare prat

Språket er det verktøyet vi alle bruker for å uttrykke tanker og følelser og for å beskrive verden. Språket har utallige uttrykksformer og variasjoner. Hvordan vi bruker det, varierer fra menneske til menneske og fra kultur til kultur. Hvordan vi snakker og hva vi snakker om, avhenger blant annet av hvor vi befinner oss – om vi er hjemme, i barnehagen, på skolen eller på arbeidet. Alder og livssituasjon har likeledes stor betydning for hvordan vi uttrykker oss, og hvordan vi oppfatter andres språk.

Vi må alle være lærlinger for å lære å bruke dette verktøyet. Lærlingperioden starter ved fødselen, kanskje allerede i mors liv, og fortsetter livet ut. Noen blir mestre. Jeg tenker da på store forfattere, skuespillere og talere. De fleste av oss lærer et språk som vi kan bruke i samspill med andre mennesker.

For å være en aktiv og likeverdig medspiller i et sosialt samspill må vi ha en felles forståelse av språket. Språket er en kode som både avsender og mottaker må kjenne. Samspillet kan sammenliknes med det å kaste ball til hverandre. Deltakerne veksler mellom

å ta imot og å kaste ballen. De må vite hva de kaster, og forsikre seg om at den andre klarer å ta imot. Mister de ballen, som er språket, brytes samspillet.

Hjernen er sentral i all vår aktivitet. Gjennom sansene våre – syn, hørsel, lukt, smak og berøring – går en mengde informasjon inn til hjernen. Informasjonen blir lagret og bearbeidet der. Språkets varierte uttrykksformer blir også styrt fra hjernens forskjellige sentra. Hvor, hvordan og hvorfor dette skjer er uhyre kompliserte spørsmål, som vitenskapen ennå ikke har besvart fullt ut. Uansett hvordan man ser på disse spørsmålene, tror jeg det å håndtere språket er drivkraften i hele vår eksistens. Vårt ønske om kontakt med andre er grunnlaget for all annen aktivitet – i videste forstand for det å leve. Alle har altså en form for kommunikasjon. Dette gir et positivt utgangspunkt. Hvis alle kan kommunisere, kan også alle utvikle sin kommunikasjon.

Tale, kroppsspråk og skrift

Det å sette lyder sammen til ord og setninger i form av tale eller prat vil jeg omtale som talespråk. Det er en måte å kommunisere på som blir tillagt stor vekt og som brukes av de fleste mennesker.

Men språk er mye mer enn talespråk. I samspill med andre bruker vi blant annet tonefall, blikk, ansiktsuttrykk og gester, det vil si bevegelser med hender og armer. Vi bruker ofte hele kroppen eller deler av den. Alt dette blir betegnet som kroppsspråk. Kroppsspråket kan understreke talespråket og utdype kommunikasjonen. Men kroppsspråket kan også uttrykke et motsatt budskap av det talen gjør. For eksempel kan en person som ser trist ut, si at han

har det bra. Noen mennesker bruker kroppsspråket mer aktivt enn andre, men alle har et kroppsspråk selv om vi ikke alltid er klar over det.

Skriftspråket har vi til daglig rundt oss. Små barn ser bokstaver på kartonger og aviser hjemme, på skilt og reklameplakater ute. De fleste av oss voksne leser og skriver noe hver dag. Vi er mottakere når vi leser og avsendere når vi skriver. Koden eller verktøyet er da skriftspråket.

For en skoleelev eller en student er nok skriftspråket viktigere enn mange er klar over. Å lære er da en prosess – en vekselvirkning mellom lesing, tenking og skriving. Man skriver noe, tenker, skriver igjen, tenker en dag eller to, skriver igjen, osv. ... Jeg forsto ikke hvor viktig evnen til å skrive var for å lære, før jeg opplevde å være student med skriveforbud. På grunn av en betennelse i skulderledene verken kunne eller skulle jeg skrive. Det førte til at det ble vanskelig å lære. Å lese kopier av andres notater var en hjelp, men det var noe helt annet enn å ha egne notater. Å avlegge eksamen ved å diktere til en som skrev for meg, var likeledes problematisk.

Det kinesiske skriftspråket består av hundrevis av symboler og regnes for å være vanskelig å tilegne seg. I Norge og resten av verden er vi ferd med å utvikle og utvide et internasjonalt språk som kanskje også består av et par tusen tegn. Det består av lett gjenkjennelige piktogrammer som logoer for kjente varer, vaskeanvisninger, trafikkskilt, opplysningsskilt på offentlige steder, ikoner innenfor data- og telekommunikasjon. Det finnes bruksanvisninger som kun består av piktogrammer. Kravet til effektivitet og økt internasjonal kommunikasjon gjennom handel og reising har fått fart på utviklingen av et visuelt symbolspråk som er enkelt å forstå. På samme måte som tegn utført med hendene er dette et språk

som kan ses. Dette er symboler som kan tydeliggjøre og forenkle informasjonsutveksling mellom mennesker på tvers av landegrenser og ulike individuelle forutsetninger. Kanskje kan økt bruk av symboler skape bedre samhandling mellom mennesker?

Tegnspråk

Tegnspråk er et begrep som brukes om forskjellige former for kommunikasjon ved hjelp av tegn med hendene. Jeg har fått mange spørsmål om dette, så jeg vil prøve å gi en kort oversikt over de forskjellige typene av tegnspråk. For en som vil lese mer om dette eller delta på et tegnspråkkurs, er det viktig å kjenne til de ulike begrepene.

Døves eget tegnspråk, eller norsk tegnspråk, er det språket døve vanligvis bruker seg imellom. Vi som kommuniserer ved hjelp av talespråket, bruker taleorganene til å lage forskjellige lyder, og vi benytter forskjellig tonefall og trykk for å understreke talen. Døve og sterkt tunghørte tar gjerne i bruk også andre virkemidler for å kommunisere med hverandre. De former for eksempel hendene til tegn. Både hendene, armene, hodet og overkroppen blir brukt. Variasjon i størrelsen på bevegelsene og hastighet ved utførelse av tegnene gir språket et variert innhold. Forskjellige ansiktsuttrykk og mimikk er også viktige faktorer i språket.

Norske døves tegnspråk har sin egen oppbygning av setninger som til dels er svært forskjellig fra vanlig norsk grammatikk. Det finnes også dialektforskjeller slik som i talespråket. Døves tegnspråk varierer fra land til land. Det er ikke et internasjonalt språk slik mange tror. All nyere språkforskning fra forskjellige land viser